

Kedron, Katerina

Současná jazyková situace v Bělorusku

Opera Slavica. 2007, vol. 17, iss. 4, pp. 41-49

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117147>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

* MATERIÁLY – ZPRÁVY – KRONIKA *

Současná jazyková situace v Bělorusku

Kateřina Kedron

Cizinci, kteří poprvé navštíví Bělorusko, se setkávají s faktem, že se v Bělorusku bělorusky nemluví. Z toho vychází další paradoxní překvapení, že na otázku, který jazyk Bělorusové považují za svou mateřštinu, velice často přijde nečekaná odpověď „běloruštinu“.

Současná jazyková situace v Bělorusku, pokrývající období od 90. let do současnosti, zdánlivě ne příliš pozoruhodná, se při bližším seznámení jeví jako zajímavý případ v dějinách slovanských jazyků. Běloruštinu je jedním z nejmladších spisovných slovanských jazyků (první kodifikace r. 1918), ale začátek jejího formování se spojuje s obdobím mnohem mladším. Dějiny běloruštiny jsou poznamenány střídáním příznivých a nepříznivých období, přičemž v současné době tento jazyk prožívá jednu ze svých kritických fází. V čem jsou příčiny vzniku dané situace a jaký konkrétní dopad to má na jazyk? Následující text se věnuje rozboru aktuální jazykové situace v Bělorusku s důrazem na postavení běloruského jazyka. Cílem je zamyslet se nad základními tendencemi a jejich příčinami.

Toto období, kterému se někdy říká „druhé obrození“, se vyznačuje několika důležitými událostmi, které ve značné míře ovlivnily postavení běloruského jazyka. Situace na jeho počátku byla ovlivňována faktem, že dosavadní sovětská jazyková politika zasáhla celou společnost. Přesto byl roku 1990 přijat *Zákon BSSR o jazycích v Běloruské SSR*, podle kterého běloruštině připadl status jediného státního jazyka. Přijetí tohoto zákona navázalo na tendence, které se objevily v období perestrojky. Přestože zmíněný zákon nebyl dokonalý (viz Mečkovskaja 2003) a jeho přijetí provázela řada komplikací, například neochota tehdejší vládní (rusifikované) nomenklatury běloruštinu používat (pokud ji vůbec znala), měla tato událost pro běloruštinu velký význam: rozšiřovaly se sféry použití běloruštiny, běloruštinu byla potvrzena jako jediný státní jazyk aj.

Dnes je těžké přesně stanovit, jaký dopad mohly mít procesy vyvolané pouze přijetím uvedeného zákona, kdyby nebyly následně posíleny rozpadem Sovětského svazu a vyhlášením Běloruské republiky 25. srpna r. 1991. Podstatné je, že všechny tyto události ve vzájemném působení představovaly rozhodující pozitivní okamžik nejen pro běloruský národ, ale také reálnou šanci k obrození běloruštiny, jejíž pozice byla ve srovnání s jazyky ostatních svazových národů nejméně ustálená.

Situace se postupně začala měnit v „běloruskojazyčném“ literárním životě (objevili se noví spisovatelé; vydávají se státní i soukromá periodika různého zaměření), v oblasti kul-

tury (zakládají se nová divadla, rozvíjí se běloruská rocková hudba) i vědy (běloruská jazykověda se mohla poprvé věnovat studiu jazyka a jeho historie, aniž by jí byl vnucován sovětský pohled). Jednou z nejdůležitějších skutečností byla postupná reforma vzdělávacího systému, kdy se školy začaly převádět na způsob výuky v běloruštině, a to včetně vysokých škol, v nichž se doposud vždy vyučovalo pouze v ruštině (např. některé pedagogické fakulty zcela přešly na způsob výuky v běloruštině).

Ovšem pozitivní změny představují pouze jednu stranu mince a často se při popisu tohoto pro jazyk nepopíratelně kladného období nevěnuje dostatečná pozornost komplikacím, které dané změny doprovázely (a projevovaly se především v sociálním prostředí). Například o zmíněné školní reformě lze říci, že náhlý přechod na jiný vyučovací jazyk nebyl dostatečně připraven: chyběli jak učitelé schopní učit v běloruštině, tak učební pomůcky a existovala řada dalších praktických problémů. Odstranění uvedených nedostatků mohlo být pouze otázkou času, ale v daném okamžiku tyto kontraverze sehrály zápornou roli ve vytváření veřejného mínění o obrození (Mečkovskaja 1998: 74). Rusifikovaná společnost, jejíž mentalita vycházela ze sovětských reálií, nedokázala ocenit význam probíhajících procesů, a většina Bělorusů tak s nimi projevila nespokojenost. Ta se projevovala například v protestech ruskojazyčných rodičů proti výuce v běloruštině; v neochotě uznat běloruštinu za první jazyk z důvodu její údajné nedokonalosti či neschopnosti plnohodnotně nahradit ruštinu atd. Mezi další negativní faktory patřilo nezavršené formování běloruské národní identity, výrazný pokles životní úrovně související s probíhající ekonomickou krizí a v neposlední řadě nepočetnost aktivní probělorusky naladěné inteligence, jejíž vliv nebyl dostatečně silný pro prosazování vlastních idejí v širokých vrstvách společnosti.

Vznikla situace, kdy se společnost nestačila vyrovnávat s procesy probíhajícími v sociálním a kulturním životě (včetně obrození běloruského jazyka). Přesto se již od začátku 90. let stal jazyk zpolitizovaným tématem. Politikové nabízelí výměnou za podporu občanů různé varianty řešení jazykové otázky. Toho využil i Alexandr Lukašenko, který ve svém předvolebním programu nabízel „zajištění každému občanovi Běloruské republiky reálné možnosti myslet a mluvit tím jazykem, který ovládá“ (Zaprudski 2002).

Pro běloruštinu pozitivní, ale i rozporuplné období zakončilo referendum z roku 1995, jehož výsledkem bylo mimo jiné oficiální zrovnoprávnění ruštiny s běloruštinou. Protože však jazykem běžné komunikace byla ruština, vedl tento krok k faktickému nerovnému postavení běloruštiny – jakoby neoficiálnímu obnovení „rusifikace“ z doby Sovětského svazu. Používá se opět pouze jeden ze dvou jazyků, aniž by existovala nutnost používat ten druhý (Zaprudski 2002). Běloruština je vytlačována ze stále většího počtu sfér společenského života, kde již tak neměla pevné pozice. Od zmíněného roku se v parlamentu všechny dokumenty připravují pouze v ruštině a do běloruštiny se většinou nepřekládají. Stejně tak mluvené projevy v běloruštině se vyskytují v parlamentu zřídka. Banky, obchodní sféra, soudy, policie používají pro vedení dokumentace ruštinu. Co se týče vzdělávacího systému, není jednoduché najít v každém běloruském městě mateřskou, základní a střední školu s bělorusky mluvícími vychovateli a učiteli. Výuka v běloruštině neprobíhá s výjimkou některých specializovaných oborů a předmětů ani na vysokých školách.

K tomu se přidává postoj vlády, která od roku 1995 demonstruje nevšimavý a odmítavý přístup k otázkám vývoje jazyka a potřebám běloruskojazyčných občanů (Zaprudski 2000). Na tomto faktu můžeme pozorovat, jak se projevuje výše uvedená tendence zpolitizování běloruštiny, která vznikla na začátku 90. let. Jazyková otázka se stále zneužívá k ovlivňování veřejného mínění. Na jedné straně stojí oficiální vláda s výraznou antipatií

k běloruštině, a na druhé straně je opozice, která zakládá svůj program primárně na požadavku národního obrození (s čímž souvisí důležitost podpory běloruštiny). Tento opoziční přístup vyvolává ze strany vlády další protiběloruské reakce, což v konečném důsledku znamená, že národní orientace opozice má v tomto smyslu negativní důsledky pro běloruštinu. Tím spíše, že stávající garnitura disponuje stále většinovou podporou společnosti.

V současné vládní jazykové politice lze nalézt určité podobnosti s národnostní politikou Sovětského svazu (nebo její pokračování), kdy bělorušтина z právního hlediska byla zakázaná, ale fakticky se maximálně omezovala sféra jejího používání. Například periodika v běloruštině sice mohou oficiálně vycházet, ale v praxi je některým z nich znemožňována distribuce. Nutno ovšem dodat, že tento postup se uplatňuje zejména ve vztahu k opozičně zaměřeným titulům. Proto, když mluvíme o represích namířených proti bělorusky mluvícím občanům, musíme správně vyhodnotit jejich příčinu – represe jsou zaměřené především proti opozici (která obvykle mluví bělorusky), nikoliv proti osobám mluvícím bělorusky. Diskriminace bělorusky mluvících občanů nespočívá v přímém potlačování jejich práva používat běloruštinu v různých oblastech života, nýbrž v tom, že se jim tato možnost nenabízí a případné nároky nejsou uspokojovány (viz Zaprudski 2000, 2002).

Sčítání sovětského obyvatelstva z roku 1989 svědčí o tom, že počet lidí v BSSR, kteří považovali za rodný jazyk běloruštinu, je poměrně vyšší než u národních jazyků v ostatních republikách Sovětského svazu. Nicméně Bělorusko bylo v bývalém SSSR na prvním místě co do užívání ruštiny (Mečkovskaja 1998). Od té doby se situace příliš nezměnila. Jak ukazuje statistika, více než 80 % Bělorusů za svůj rodný jazyk označuje běloruštinu, ale fakticky tento jazyk v běžné každodenní komunikaci používá pouze 3,5 % obyvatel (61 % ruštinu, oba jazyky 13 %, tzv. „trasjanku“ 21 % – výzkum NISEPI duben 2006).

Daný rozpor svědčí o tom, že v tomto případě etnická funkce běloruského jazyka (tedy účel reprezentovat národ, odlišovat ho od jiných národů, být národním symbolem) předbíhá jeho základní komunikativní funkci (být prostředkem komunikace, výměny informace mezi představiteli konkrétního národa) (Mečkovskaja 2000).

Dnešní postavení běloruštiny je podmíněno především nepříznivým sousedstvím ruštiny. Je nutné si uvědomit, že v Bělorusku většina společnosti (kolem 80 %) jsou Bělorusové (Rusů je kolem 11 %). Oficiální dvojjazyčnost tedy není podmíněná etnickými faktory (jako například v Belgii, Indii, Nigerii, Československu) a je otázkou, která se řeší v rámci jednoho národa. Bělorušтина se používá v mnohem menším počtu oblastí a v mnohem užším okruhu společnosti než rušтина. Pravidlem se stává situace, kdy mluvčí ovládají ruštinu jako základní jazyk, zatímco běloruštinu umějí spíše pasivně. To je způsobeno na jednu stranu tím, že chybí jazyková praxe (probíhá pouze recepce jazyka z různých informačních zdrojů, ale většinou se neuskutečňuje reprodukce), na druhou stranu nedostatečně dobře zformovanými znalostmi běloruštiny, což vyplývá z další důležité skutečnosti – znalost běloruštiny se nejčastěji neformuje v domácím prostředí, nýbrž na základní škole (Mečkovskaja 2003: 38). Proto, jak upozorňuje L. C. Vyhonnaja, používání termínu dvojjazyčnost (resp. bilingvismus) vůči jazykové situaci v Bělorusku není bez dodatečných upřesnění zcela správné (Vyhonnaja 1996: 10-14).

Jak je známo, o symetrickém bilingvistu se dá mluvit v případě, že většina společnosti dokáže používat kterýkoliv z obou jazyků podle potřeby v různých situacích, aniž by při tom pociťovala nějaké obtíže, což zřejmě není příklad Běloruska. Vyhonnaja pro bělo-

ruskou situaci používá termín *smíšená dvojjazyčnost*, kdy stupeň ovládnání jednoho z jazyků (a občas žádného z obou jazyků) neodpovídá úrovni nutné pro vedení běžného dialogu (tamtéž). Názorným příkladem jsou velice časté dialogy (které můžeme slyšet v rozhlasových nebo televizních pořadech anebo když se obrátíme na Bělorusa bělorusky a během dialogu nezměníme jazyk na ruštinu), v nichž jeden z komunikantů mluví bělorusky, ale druhý nedokáže vést celý dialog v tomtéž jazyce a po první nebo druhé replice začíná mluvit rusky – jazykem, kterým se dokáže plynule vyjadřovat. V odborné literatuře tento jev bývá odůvodněn určitým pohrdáním mluvčího běloruštinou, jeho snahou ukázat vyšší úroveň vzdělanosti. Tento důvod se v současné době podle našeho mínění pomalu vytrácí – hlavní příčina spočívá spíše v tom, že znalost běloruštiny není vždy na patřičné úrovni (například to, že prvních několik vět bývá přece jen proneseno v běloruštině, svědčí o ochotě partnera v rozhovoru hovořit bělorusky, zatímco následná změna jazyka je příznakem jeho neschopnosti vést takový dialog). Opravdu dvojjazyční mluvčí jsou dnes nejčastěji ti, kteří jsou s běloruštinou spojeni vzhledem ke svému povolání: spisovatelé, novináři, učitelé základních, středních a vysokých škol apod.

Při pozorování živé řeči Bělorusů může vzniknout otázka, je-li tato řeč skutečně ruská nebo běloruská. Vzhledem k dlouhodobé koexistenci běloruského a ruského jazyka na různých úrovních obou jazyků lze vypožorovat jejich vzájemné ovlivňování. V běloruských městech probíhá každodenní komunikace v ruštině. Ale ruská řeč Bělorusů ve většině případů obsahuje odchylky způsobené interferencí ruského a běloruského jazyka – prvky běloruštiny. Množství těchto prvků v individuální řeči závisí na věku, úrovni vzdělání aj. Daný vliv se projevuje na všech úrovních řeči, například na fonetické úrovni v používání frikativního [ɣ] místo explozivního [ɣ], tvrdého [ɕ] místo měkkého [ɕʲ], tvrdého [p] na místě měkkého [pʲ]: [пумка], [чашка], [γорад]. Vliv ruštiny na běloruštinu má podobný ráz. Příčiny mohou být různé. Některé změny například vznikají proto, že se mluvčí snaží vyhnout podobnosti s ruštinou a používá například výrazy *кахаць* místo *любіць* (správně *кахаць дзяўчыну, любіць чытаць*), *адкрыць* místo *адчыніць* (*адкрыць книгу, адчыніць дзверы*) (podrobně viz Mečkovskaja 2000).

Čím dále od kulturních center na periferii, tím je interference jazyků silnější a „běloruský přízvuk“ patrnější. V malých městech a na vesnicích řeč Bělorusů připomíná ruštinu pouze vzdáleně, v tomto případě už jde o tzv. „trasjanku“. „Ruská řeč převážně většiny obyvatel Běloruska, především etnických Bělorusů, neodpovídá literární ani hovorové formě ruštiny“ – takovou „diagnózu“ dává řeči Bělorusů V. M. Kurcova (Kurcova 2001: 18). „Trasjanka“ zastoupila místo běloruštiny tam, kde se běloruština ještě nedávno udržovala: je charakteristická pro část městského obyvatelstva, ale hlavně pro maloměstské a vesnické obyvatelstvo. Etymologicky výraz „*trasjanka*“ původně označoval méně kvalitní krmivo pro dobytek složené ze směsi sena a slámy (Belaruskí 1999). Tento význam se metaforizací přenesl na jazykový jev (srov. ukrajinský název *suržik* pro podobný fenomén na Ukrajině s původním významem směsi zrní různého druhu). „Trasjanka“ je jazykovým produktem, pro který je příznačná na jednu stranu běloruská fonetika (charakterizuje nejvýrazněji řeč Bělorusů), a na druhou stranu používání běloruských a ruských elementů z oblasti morfologie, lexika a syntaxe v řeči v různých proporcích, přičemž množství ruských elementů se v řeči mluvčích *mění* a *záleží* na individuálních vlastnostech hovořícího a stupni jeho rusifikace, což souvisí například s věkem, vzděláním či místem bydliště (viz Sadouski 1982: 228). Nenormovanost, nesystematičnost, chaotičnost a individuální povaha

„trasjanky“ ji odlišuje jak od dialektů, tak od různých variant smíšených jazyků (srov. Mečkovskaja 1998).

Navzdory zmíněné neustálenosti lze hovořit o určitých obecných tendencích: kromě běloruské výslovnosti je pro „trasjanku“ příznačné časté používání prvků běloruského morfologického systému, zatímco lexikální vrstva je nejvíce zastoupena ruskou slovní zásobou (Kurcova 2002: 35-36). Je zajímavé, že lidé mluvící „trasjankou“ hlídají vlastní řeč a snaží se používat slova, která podle nich zdůrazňují ruskost jejich řeči, přičemž takový mluvčí nepochybuje o tom, že mluví rusky (Cychun 1998: 86). Možná i tento fakt zčásti podporuje tak pevnou pozici „trasjanky“ v běloruském prostředí, o které svědčí také to, že ani vliv vnějších faktorů (rozhlas, televize, školy, tisk, spoluobčané mluvící „správně“) nedokáže řeč Bělorusů od „trasjanky“ očistit (srov. tamtéž). V poslední době je také možné pozorovat „trasjanku“ „jiného původu“, která má novou, dalo by se říci „opačnou“ podobu, kdy se člověk vědomě snaží mluvit bělorusky, a pro jeho řeč je charakteristické používání běloruského lexika a ruských morfologických forem. Projevy tohoto druhu zatím mají spíše ojedinělou povahu, ale dá se předpokládat, že při potenciálním zlepšení postavení běloruštiny by podobné jevy mohly být častější.

Výše již bylo uvedeno několik poznámek o fenoménu příznačném pro běloruské prostředí – dvojjazyčné komunikaci, kdy se v jednom dialogu nebo textu střídají dva jazyky. Takový způsob komunikace lze pozorovat například v politických diskusích, rozhovorech v rozhlasu a televizi (jeden z komunikantů mluví bělorusky, druhý rusky, v novinářských rozhovorech bělorusky mluvící stranou bývá novinář). Jedny noviny nebo časopis mohou obsahovat články a rubriky psané v ruštině i běloruštině. Nejsou vzácné případy, kdy v textu napsaném v jednom jazyce se vyskytují nepřeložené citace v druhém jazyce (s různými účely: ironie, snaha přesněji předat informaci), stejně tak v mluveném projevu se mohou používat slova, výrazy nebo ustálená spojení slov z druhého jazyka, které mluvčí považuje za výraznější nebo vhodnější než prostředky daného jazyka (Mečkovskaja 2003: 37-45). Používání bělorusky a rusky psaného nebo mluveného textu někdy postrádá logiku. Například v hromadné dopravě jsou informační hlášení v běloruštině, ale jedna z nahrávek zní v ruštině, nebo záhlaví oficiální internetové stránky Ministerstva školství je v běloruštině, zatímco celá stránka je v ruštině. Podobná nedůslednost se také týká značení ulic, názvů obchodů nebo podniků, inzerátů. M. Giger tento jev vysvětluje tím, že používání běloruštiny začíná nabývat povahu rituálu, běloruština se tedy používá ne kvůli tomu, že je to nutné, ale protože se ustálil takový zvyk. Je například zvykem, že určitý pořad v televizi se vysílá v běloruštině, proto novinář, když připravuje rozhovor, klade otázky v běloruštině, i když předem ví, že dotyčný člověk mu bude odpovídat rusky, a sám novinář přitom také umí rusky (Giger 2006).

Zdaleka ne všechno je jednoznačné i v samotné běloruštině. Provedení pravopisné reformy v roce 1933 vedlo k rozdělení běloruského pravopisu na dvě části (podoba před reformou a po reformě), přičemž následky tohoto stavu se projevíly také v období výše zmíněného druhého národního obrození (viz Zaprudsky 1998). V polovině 80. let se začaly diskuse ohledně dalšího vývoje běloruštiny a vznikly ideje obnovení předreformního spisovného jazyka, který více odpovídal skutečnému stavu jazyka a nebyl přiblížen ruštině. Tyto návrhy však byly kritizovány, a to zejména ze strany konzervativních odpůrců. Vznikla opozice dvou pravopisů: tzv. *klasického pravopisu* neboli *taraškevice* (podle jména Branislava Taraškeviče – autora První gramatiky běloruštiny (1918)) a *narkamauky*

(od Narodny kamitet – lidový komitet – orgán, který uskutečnil pravopisnou reformu). Změny, které hodlají provést příznivci taraškevice, se neomezují jen na pravopis – ve větší nebo menší míře se týkají všech úrovní jazyka: od fonetiky po syntax. Taraškevice směřuje nejen k tomu, aby zbavila jazyk nepřirozených rysů, ale snaží se mu vrátit originalitu, svéráznost, připouští se v ní novátorství, obohacování slovní zásoby z různých zdrojů. Vzniká určitá neustálenost a rozpory, při čtení různých textů v taraškevici se může zdát, že každý autor prosazuje svou vlastní verzi. Těmto rozporům se snaží zabránit *Bélaruski kliasyčny pravapis* vydaný roku 2005, který si dává za úkol „podle možnosti odstranit rozdíly a vnitřní rozpory v současné praxi „taraškevice““ (Bélaruski kliasyčny pravapis 2005: 15). Existuje i řada dalších problémů. Především je *klasický pravopis* zcela odmítán na oficiální úrovni, protože jeho podstata a účely nevyhovují současné jazykové politice a celkovému vztahu vlády k běloruskému jazyku. A to tím spíše, že taraškevice často svědčí o politické orientaci autora textu nebo promluvy (například v roce 1999 se konal soud, ve kterém Ministerstvo informací obvinilo noviny *Naša Niva* z používání neoficiálního pravopisu).

Další otázkou je vztah společnosti ke *klasickému pravopisu*. Především nesmíme zapomínat, že se od 30. let jazyk vyvíjel (!) v rámci směru určeného reformou a do 90. let v něm byla vytvořena bohatá literatura. Současná taraškevice zní pro nepřipraveného posluchače poněkud neobvykle, některá slova občas dokonce nesrozumitelně (srov. *планета* místo *планета*, *альфавіт* místo *алфавіт*, *мурын* místo *негр*). Tato skutečnost vzdaluje jazyk širokým vrstvám a omezuje jej na užší auditorium. Navíc společnost, která nepodporuje běloruštinu ani v její oficiální podobě, na kterou je zvyklá, bude sotva ochotna akceptovat ještě méně známou běloruštinu. Prohlubující se rozdělení stoupenců obou pravopisů může skrývat ještě to nebezpečí, že tato situace sehraje významnou zápornou roli v postavení již tak neustáleného jazyka.

Běloruština se dnes nachází oproti ruštině v nevýhodě. Zčásti se to vysvětluje podmínkami, za kterých vznikl a vyvíjel se běloruský jazyk, a rozdíly v dějinách běloruštiny a běloruského národa, který tímto jazykem mluví. Běloruština pokračovala ve svém vývoji i po zániku Velkoknížectví litevského, zatímco běloruský národ se konstituoval v podobě nezávislého státu až v průběhu 20. století. Pozdě probíhající procesy seburčení a jejich aktivní potlačování za sovětského období se nemohly neodrazit na postavení běloruštiny. Sovětská politika rusifikace byla asi nejefektivnější v celých dějinách vývoje běloruského jazyka a způsobila mu největší škody. Je ale běloruština i dnes skutečně v beznadějném stavu?

Přestože výše popsaná situace běloruského jazyka není optimistická, ve srovnání se situací řekněme před deseti lety stále roste počet lidí, kteří používají běloruštinu jako základní jazyk a podle možnosti omezují (často vědomě) používání ruštiny. Je to především vlastenecky naladěná inteligence, ale velmi často i představitelé mládeže a studenti. Prostředí zachovávaní a vývoje běloruštiny se tedy přesouvá jako by „zdola“ (z vesnic a periferie, kde je běloruština v současnosti většinou zastoupena „trasjankou“) „nahoru“ (do prostředí *probélorusky* naladěné inteligence).

Přestože uvedené tvrzení není na tomto místě podloženo podrobnými statistickými údaji (vzhledem ke komplikovanosti podobných sociologických výzkumů, resp. míře spolehlivosti jejich výsledků), kromě subjektivních pozorování je dokládají jevy jako podoba probíhajících kulturních akcí a složení jejich auditoria; nebo formování běloruskojazyčné subkultury mládeže.

Zaměřme se například na jednu z názorných ukázek běloruskojazyčného života v Bělorusku, a to k běloruskojazyčným internetovým stránkám. Jako (dosud) nejméně kontrolovaný informační zdroj pokrývají široký tematický okruh: od aktuálních zpráv a nahrávek běloruské populární hudby až po internetové verze odborné a krásné literatury. Tak široká variabilita a přítomnost různých internetových fór jako reakce na možnosti tohoto informačního zdroje svědčí jednak o tom, že běloruština není záležitostí pouze krásné a odborné literatury, jednak o tom, že přitahuje určité vrstvy společnosti. Pro nás je ale důležité, že se běloruština používá aktivně – pro běžnou konverzaci, což znamená, že se dále vyvíjí i ve sféře ústní komunikace. Tedy nejdůležitější sféře pro existenci jazyka. Účastníci internetových diskusí jsou podle odhadu většinou mladí lidé, kteří, jak se dá předpokládat, vyrostli v rusky mluvících rodinách a často si musí doplňovat mezery ve znalostech běloruštiny. Pro některé z nich je používání běloruštiny způsobem protestu nebo sebevyjádření, ale v každém případě to má pozitivní dopad pro běloruštinu.

Další prospěšnou funkci, kterou plní běloruskojazyčné internetové stránky, je dostupnost zpravodajství o událostech v Bělorusku od místních i zahraničních poskytovatelů informací. To je alternativou k neúplným a neobjektivním informacím nabízeným oficiálními běloruskými sdělovacími prostředky. Tento zdroj poutá pozornost také některých Bělorusů mluvících pouze rusky (a možná s rozšířením možností přístupu k internetu získá větší okruh příznivců), což může v budoucnu představovat další prostředek podpory pasivní znalosti běloruštiny.

Přesto nelze tvrdit, že se jedná o všeobecný trend, ale spíše o možné začínající náznaky. Internetové stránky v běloruštině zdaleka ještě nejsou všeobecným a pravidelným jevem: například v běloruské variantě existují stránky pouze některých běloruských oficiálních úřadů, škol, ale také soukromých společností (přitom mívají i ruskou verzi, ale ne naopak). Svou roli sehrává také dosavadní omezený přístup většiny Bělorusů k internetu.

Vraťme se k otázce pasivního ovládnutí běloruštiny, které je spojeno s masmédií a tištěnou produkcí. Hrozí, že Bělorusové postupně přestanou nejen mluvit, ale také poslouchat běloruštinu. V současné době rozhlasové stanice s výjimkou prvního národního běloruského rádia (vysílajícího většinu pořadů v běloruštině) vysílají v ruštině. Úroveň pořadů dané stanice, stejně jako běloruských pořadů vysílaných televizí, často nedokáže konkurovat pořadům celoplošně dostupné ruské televize. Tyto relace dokáží ještě udržet pozornost starší generace, ale ztrácejí náročnější mladší publikum.

Závěr

Současná jazyková situace nás vzhledem k dvojjazyčnosti běloruské společnosti nutí analyzovat postavení běloruštiny na pozadí ruštiny. Ruština není původním mateřským jazykem Bělorusů, její používání v Bělorusku není podmíněno etnickým faktorem, nýbrž politickými a historickými okolnostmi: pevná pozice ruštiny je vyvolána dlouhodobou rusifikací společnosti.

90. léta, která přinesla významné změny, jejichž začátek se stal obdobím tzv. druhého obrození běloruštiny, názorně ukázala, že za vhodných podmínek vytvořených především jazykovou politikou, projevuje běloruština výrazný potenciál a rychle zaujímá pevné pozice v různých sociálních sférách. Tehdejší situace by měla posloužit jako dobrá zkušenost, a to včetně případných chyb. Jak se ukázalo, přílišné zpolitizování jazykové otázky může jazyk spíše ohrozit. Pro další vývoj Běloruska jako samostatného národa a svébytné kultury bude pravděpodobně nutná realizace rozsáhlých kulturních reforem, které postihnou i ja-

zykové otázky. Nezbytnou podmínku pro jejich zahájení představuje samozřejmě dostatečně vhodné společenské prostředí. Proto se musí objektivně zhodnotit nejen výsledky, ale i chyby, jejichž analýza by se mohla stát pro postavení jazyka mnohem přínosnější než patetické výroky o významu jazyka pro existenci národa. Když například vezmeme v úvahu výše popsanou situaci ohledně reformy školství, je zřejmé, že by bylo zásadní chybou opět slibovat takové reformy jako něco žádoucího, a přitom nepočítat se specifikou společnosti, která je mimo jiné velmi konzervativní, jak ukázala praxe.

Uzákonění rovnoprávnosti ruského a běloruského jazyka v roce 1995 vedlo k jejich nerovnováze ve prospěch ruštiny: ruština se používá v převážné většině komunikačních sfér, včetně běžné komunikace, zatímco běloruština má dosti omezený okruh použití, což je dáno vysokým stupněm rusifikace běloruské společnosti a nedostatečnou stabilizací postavení běloruštiny před referendem r. 1995 v průběhu druhého obrození. Taková nevyrovnanost jazyků vede i k různým míře ovládnání ruštiny a běloruštiny společností. V současné době lze hovořit o „smíšené dvojjazyčnosti“, kdy mluvčí neovládají jazyky na stejné úrovni (jazyková kompetence v běloruštině je menší, mluvčí často ovládají běloruštinu pasivně, zatímco ruštinu používají aktivně). Další problém představuje zformování tzv. „trasjanky“ v důsledku nízké úrovně ovládnání normativních systémů obou jazyků a neuvědomělého současného používání elementů obou těchto systémů v řeči.

Přes všechny negativní okolnosti se potenciál běloruštiny nesmí podceňovat. Jazyk se vyvíjí dál na stránkách krásné literatury, v publicistických i odborných pracích, na webových stránkách a v tisku, běloruština zní v rozhlase a v běžné komunikaci (i přesto, že je to téměř vzácnost). Správná jazyková politika by dokázala tento potenciál zúročit. Kromě již zmíněných vnějších podmínek je nezbytným předpokladem takového vývoje také schopnost sjednoceného postupu zastánců běloruštiny. Je nutné se naučit střizlivě hodnotit současnou situaci i minulost, objektivně analyzovat všechny okolnosti a zejména se zbavit zbytečné emocionality a patetičnosti.

Literatura:

- Bělaruski kljasyčny pravopis* (2005) Vilňa – Mensk.
- CYCHUN, H. A. (1998) „„Trasjanka“ jak abjekt linhvistyčnaha dasljedvanňa.“ In: *Bělaruskaja mova u druhoj palovj XX stahodzja*. Minsk.
- GIGER, M. (2006) „Jazyk jako symbol a rituál: otázka funkčních domen běloruštiny.“ In: A. Ivanova a J. Tuček (red.): *Cesty k národnímu obrození: běloruský a český model*. Praha: UK FHS, 2006.
- KURCOVA, V. M. (2001, 2002) „Ruskamounaje maulenně bělarusav: da pytanňa jaho kvalifikacyjnych acenak“. *Bělaruskaja linhvistyka*, č. 51 (s. 17 - 22), č. 52 (s. 35 - 38), Minsk: Navuka i technika.
- MEČKOVSKAJA, N.B. (2003) *Bělorusskij jazyk: sociolingvističeskije očerki*. München: VERLAG OTTO SANGER
- MEČKOVSKAJA, N. B. (2000) „Jazykovaja situacija v Bělarusi: etičeskije kollizii dvujazyčija“. In: *Sacyjakul' turnaja prastora movy (sacyjal'nyja i kul'turnyja aspekty vyučěnna bělaruskaj movy)*. Minsk: Vědy.
- http://kamunikat.net.iig.pl/www/knizki/brama/prastora/prastora_01.htm

- MJAČKOUSKAJA, N. B. (1998) „Sciplaje abajanně akademizmu: sacyjalinhvistyčnyja matyvy na staronkach „Bělaruskaj lindhvistyki“ (1986 - 1996).“ In: *Bělaruskaja mova u druhoj palově XX stahoddzja*. Minsk.
- NISEPI (Nězavisimyj institut socialno-ekonomičeskich i političeskich issledovanij). 2006. (<http://iiseps.org>).
- SADOUSKI, P.V. (1982) „Z'javy fanětyčnaj interferencyi va umovach bělaruska-ruskaha bilinhvizmu.“ In: *Pytanni bilinhvizmu i uzajemadzejanña mov*. Minsk.
- ŠKRABA, I. R. (1998) „Evalucyjnyja pracey u bělaruskaj hramatycy u suvrazi z problemaj normy.“ In: *Bělaruskaja mova u druhoj palově XX stahoddzja*. Minsk.
- Tlumačal'ny slounik bělaruskaj litaraturnaj movy* (1999) red. M. R. Sudnik, M. N. Krytko. Minsk: Bělaruskaja encyklapedyja imja Petrusia Brouki
- VYHONNAJA, L. C. (1996) „Psichalinhvistyčnyja aspekty bělaruska-ruskaha bilinhvizmu.“ *Bělaruskaja lindhvistyka*, č. 4, Minsk: Navuka i tehnika.
- ZAPRUDSKI Z. (2000) „Hramadskaje scvjardženně bělaruskaj movy i parušenni pravov bělaruskamounych ljudzzej.“ In: *Aňamjenně. Z kroniki zniččeńña bělaruskaj movy*. Vilňa: Gudas.
- <http://txt.knihi.com/mova/aniamiennie/index.html>
- ZAPRUDSKI, S (2003) „Nějubilejnyja dumki z nahody jubilejnych vydanñav movaznaučaj spadčyny.“ *Bělaruski historyčny ahljad*, dıl 10, sešit 1-2 (18-19).
- <http://txt.knihi.com/bha//10/zapr10.htm>
- ZAPRUDZKI, S. (2002) „Mounaja palityka u Bělarusi u 1990-ja hady.“ *Arche*, č. 1 (21) – 2002.
- <http://arche.bymedia.net/2002-1/zapr102.html>

Международная научная конференция в Шеффилде (Великобритания, 2006) – Sociological Theories of Language in the USSR, 1917 – 1938 / Социологическое направление в советском языкознании, 1917 – 1938 гг.

Н.Л.Васильев (Саранск)

9 – 11 сентября 2006 г. в Шеффилдском университете (Великобритания) на базе кафедры русистики и славистики, а также при участии Бахтинского центра прошла международная научная конференция, посвященная истории советского языкознания первых двух десятилетий – «Sociological Theories of Language in the USSR, 1917 – 1938» («Социологическое направление в советском языкознании, 1917 – 1938 гг.»). Организатором данного мероприятия выступил известный филолог К.Брандист.

Это не первая попытка осмысления сложной истории советской лингвистики (как ее плодотворных идей, так и едва ли не научных утопий), осуществляемая в славистических центрах Западной Европы в последние годы. Так, в 2004 г. в Лозаннском университете (Швейцария) состоялся международный семинар по теме «Потерянная парадигма: марристское учение», организованный профессором